

ЕТНІКА В СУЧАСНОМУ ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЇ, НАПРЯМИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-317-3-32>

THE IMAGE OF THE KOZAK MAMAI IN THE PLOT DEPICTIONS OF THE ANCIENT AND MODERN UKRAINIAN FOLK CITY

ОБРАЗ КОЗАКА МАМАЯ В СЮЖЕТНИХ ЗОБРАЖЕННЯХ СТАРОДАВНЬОГО ТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

Balbus T. A. **Балбус Т. А.**

*Honored Master of Folk
Art of Ukraine,
Associate Professor at the Department
of Art Disciplines and Methods
of Their Education
Kremenets Taras Shevchenko Regional
Academy of Humanities and Pedagogy*

*заслужений майстер народної
творчості України,
доцент кафедри мистецьких
дисциплін та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-
педагогічна академія
імені Тараса Шевченка*

Humeniuk B. O. **Гуменюк Б. О.**

*Lecturer of Fine Arts at the Cyclic
Commission of Labor Training
and Technologies and Fine Arts
Professional College of Kremenets Taras
Shevchenko Regional Academy
of Humanities and Pedagogy
Kremenets, Ternopil region, Ukraine*

*викладач образотворчого мистецтва
циклової комісії трудового навчання
та технологій і образотворчого
мистецтва
Фаховий коледж Кременецької
обласної гуманітарно-педагогічної
академії імені Тараса Шевченка
м. Кременець, Тернопільська область,
Україна*

Особливо актуальним в період нашої боротьби з окупантами є образ народного героя, захисника України. У всі історичні часи український народ відстоював свою волю і незалежність, створював свої образи народних героїв. Досить поширеним у другій половині XVIII ст. та у XIX столітті був образ народного героя – Козака Мамаєва, який втілював у собі захисника і оповісника народного життя. Здавна дослідники шукають шляхи висвітлення проблем стародавнього та сучасного українського народного мистецтва, зокрема народної станкової картини.

«Світоглядні та естетичні засади українського наївізму живляться особливим етноментальним ґрунтом, генетичним зв'язком з народною орнаментальною культурою, а від фольклору (в тому числі образотворчого) успадковуються синкретизм і колективність мислення, варіативність і канонічність, спадкоємність передачі традицій. Тому одним з аспектів, що заслуговує на увагу, є роль так званої «народної картини» – цікавого та оригінального за змістом і формою українського художнього феномена» – зазначає С. М. Власенко [5].

Одним з аспектів, що заслуговує на увагу, є роль так званої «народної картини» – цікавого та оригінального за змістом і формою українського художнього феномена.

Зауважимо, що жанр народної картини, яку зараховують до образотворчого фольклору, до «народного примітиву» (О. Найден, Т. Пошивайло), є одним з найрозповсюдженіших на території України, і набув своєї переінтерпретації не тільки в мистецтві професійних художників (О. Саєнко, Г. Міщенко, О. Потапенко), а й «наївних» митців ХХ – поч. ХХІ століття (А. Рак, П. Райко, Г. Шабатура). Варто зазначити, що народна картина була розповсюдженою і в інших країнах. Зокрема, російський лубок, хорватська народна картина (ікона) на склі, розписи через сюжетну тематику – особливості форм та кольорів утілюють народну естетику, але історично подібних картин до унікальних українських Мамаїв за традиційно-канонічними сюжетом, композицією та іконографією в європейському фольклорі не існувало. Композиція народної картини «Козак Мамай», дослідженню якої присвячено найбільше робіт, на думку дослідників П. Білецького, О. Найдена, Т. Пошивайло склалася ще в докозацьку добу, а прообрази «мамаїв» сягають «доби стародавнього кочов'я, генезою своєї композиції йдуть у скіфську добу, і саме ця давнина робить, нарешті, зрозумілою дивовижну сталість композиційної схеми» [5, с. 32].

Відомо, що зародження українського народного живопису відноситься до тих часів, коли почала формуватися українська народність. Ще у рукописних книгах XIV–XVI ст. вже є чимало кольорових заставок, ініціалів, кінцівок з мотивами, що зустрічаються у пізніших українських народних вишивках і в керамічному або різьбленому орнаменті.

Зауважимо те, що значно більше дійшло до нас творів народного живопису – народних станкових картин та різноманітних декоративних розписів, що датуються другою половиною XVIII ст. Як свідчить К. Широцький у своєму дослідженні «Декоративное убранство украинского дома», центральне місце і в настінних розписах, і в станкових олійних картинах належало в цей час зображенню народного героя «Козака Мамаю». У Київському музеї українського мистецтва

зберігається один із настінних розписів, де «Козака Мамаю» зображено з кобзою в руках. Ми бачимо під фігурою римований текст: «Сидить козак в кобзу грає, що замислить, то все має».

Можна відмітити, що в окремих станкових картинах поданий тільки сам Мамай, в інших він зображений поруч з конем на тлі нескладного краєвиду (у більшості випадків це зображення дерева, до якого прив'язано коня). Також трапляються і більш складні композиції, де поруч з Мамаєм зображено то польського пана, то шинкаря, подекуди в картину введено жанрову сцену. Зокрема, в одній з них під музику Мамаю танцює запорожець із шляхтянкою, в іншій – танцюють три запорожці, тут же два козаки, що тягають один одного за чуприни. Варто зазначити, що які б різні не були сюжети картин, їх об'єднує спільність композиційних прийомів і засобів передачі змісту. Зауважимо, що незалежно від складності сюжету та від того, скільки персонажів зображено на картині, їх загальна композиція завжди фронтальна, так само фронтально подається і кожна окрема постать. При цьому моделювання форм незначне, звідси враження певної площинності. Звернемо увагу, що за колоритом ці картини дуже стримані: у більш давніх творах переважає темна червоно-коричнева гама, в пізніших – загальний тон світліший та й гама трохи багатша головним чином за рахунок додавання сіро-синіх і зелених кольорів [16, с.7].

Образ Мамаю в усіх картинах відзначається певною статичністю, в той час як персонажі жанрових сцен подані в русі. Ми зустрічаємося з подібним явищем і в українському народному іконопису: основна канонізована постать в композиції змінюється з часом повільніше, ніж персонажі, які увійшли в композицію пізніше.

Більшість картин з зображенням козака Мамаю супроводжуються віршованими текстами. Зауважимо, що всі вони є варіантами старого тексту, походження якого пов'язується з вертепною народною драмою.

Розвивався сюжет картин про «Козака Мамаю» одночасно у двох планах – героїчному і гумористичному або сатиричному; причому постать самого Мамаю залишалася незмінно монументальною, а елементи гумору чи сатири вносилися в зображення інших персонажів: шляхтича, шинкаря чи лихваря.

Відомо, що класове розшарування селянства і швидке зубожіння основної його маси за капіталізму не сприяло дальшому розвитку станкової народної картини, а поява на ринку дешевих друкованих лубочних картинок довершила її занепад. Зауважимо, що й сама народна картина стає предметом торгу, тепер майстер робив її не за натхненням, а на замовлення чи на ринок і тому був змушений догоджати смакам покупців. Народна картина у традиційному своєму вигляді на кінець XIX ст. майже не зустрічається.

Варто відмітити, що старі традиції не були остаточно втрачені. Народна картина вже за радянського часу відродилася в новій формі, в новому трактуванні. Зберігся до нашого часу і в інших видах народного мистецтва традиційний сюжет «Козака Мамай».

Відмітимо, що в наш час майстри народного мистецтва у своїй творчості звертаються до першоджерел народної образотворчості, занурюються у витоки давніх етнічних традицій. Сповнені високого духу патріотизму і любові до своєї Батьківщини, вони по-своєму переосмислюють історичні події, тисячолітній досвід і культурні надбання славних пращурів, по-новому інтерпретують народні звичаї та обряди, лірично оспівують красу рідної природи [5, с. 5].

Традиційне народне мистецтво завжди достойно представляло Україну в світі. Вже більше десятка років поспіль Національна спілка майстрів народного мистецтва України проводить Всеукраїнські виставки-конкурси народного мистецтва під назвою «Кращий твір року», на які представляються твори народних майстрів зі всіх регіонів України, зокрема сюжетні зображення в різних техніках виконання.

На Всеукраїнській виставці-конкурсі народного мистецтва «Кращий твір року 2010» були представлені сюжетні зображення в різних техніках виконання таких авторів: Вакуленко Олександр (с. Подвірки Харківської обл.) – «Червоний дуб», Дігтяр Наталія (м. Полтава) – «Козак Мамай», Наконечний Віктор (с. Клембівка Вінницької обл.) – «Козак Мамай», Шинкаренко Ольга (м.Київ) – «Гей кобзо моя, дружино моя», Пушкарьов Андрій (м. Дніпропетровськ) – «Заграй козак поки спокійно», Ганжа Степан (м. Київ) – килим «Гей, у лузі червона калина ...».

У статті відмічено художні особливості та головні мотиви народних картин побутового жанру, серед яких найпоширенішим був «Козак Мамай». Проаналізовано їх композиційні схеми та колористичне вирішення.

Як ми бачимо, ці традиції українського народного мистецтва відроджують і розвивають народні майстри і професійні художники сьогодення. В даному напрямку дослідження можна продовжувати пошуки характерних особливостей станкового народного живопису різних регіонів України, конкретизуючи більш детально один чи кілька видів.

Література:

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Народне мистецтво – невід’ємна складова частина матеріально-духовної, художньої культури. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. Львів : 1993. 272 с.

2. Археологія та стародавня історія України. Київ. Вид.-во Либідь. 1992. 374 с.

3. Білецький П.О. «Козак Мамай» – українська народна картина. Львів : Вид-во Львівського університету, 1960. 32 с.
4. Власенко С. М. Традиції народної картини в сучасному українському «наївному» мистецтві. – Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. С. 32.
5. Народне мистецтво. Краший твір року 2010: альбом. Київ. 2010. 94 с.
6. Народне мистецтво. Краший твір року 2011: альбом. Київ. 2011. 92 с.
7. Музей українського народного декоративного мистецтва : альбом / авт. А.Ф.Вялець, Л.С.Білоус; фото М.К.Андреева. Київ : Мистецтво, 2009. 352 с.
8. Пошивайло (Марченко) Т. Особливості світогляду українських народних малярів. *Традиційне й особистісне в мистецтві*. Колективне дослідження за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / відп. ред. М. Селівачов. Київ, УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. С. 367–374.
9. Прядко В.М. Звітна доповідь на II з'їзді Національної спілки майстрів народного мистецтва України 27 жовтня 2000 р. *Народне мистецтво*. 2000. № 3–4. С. 2–7.
10. Роготченко О. Сьогоднішнє мистецтво здалека і зблизька. *Українське мистецтво*. 2003. № 1. С. 54–55.
11. Савицька Л. Народне мистецтво і художня культура України на початку ХХ століття. *Традиційне й особистісне в мистецтві*. Колективне дослідження за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / відп. ред. М. Селівачов. Київ, УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. С. 375–380.
12. Селівачов М.Р. До специфіки українського народного мистецтва. *Народне мистецтво*. 1997. №2. 47 с.
13. Селівачов М.Р. Сучасне мистецтво і народна творчість. *Народне мистецтво*. 1999. № 3–4. 35 с.
14. Смолій Ю. Сучасне народне мистецтво України: народність без берегів. *Українське мистецтво*. 2003. № 1. С.65–67.
15. Традиційне й особистісне у мистецтві. Колективне дослідження за матеріалами Четвертих Гончарівських читань. / відп. ред. М. Селівачов. Київ, УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. 423 с.
16. Українське народне мистецтво. Живопис: альбом / авт. Б. С. Бутник-Сіверський, В. І. Заболотний. Київ : Мистецтво. 1967. 224 с., іл.